

այսպիսի յաւելուած մ'իւր յօդուածին. «Բաց ի այն երեք հրատարակութիւններէ, որ լոյս տեսած են ի Կ. Պոլիս 1696, 1720 եւ 1740 տարիներն, ըստ Հայկա՝ Մարտիկոսի՝ Մարտիկոսի, կայ եւ չորրորդ մը ՌՄԻԱ = 1792 տարիէն, որմէ օրինակ մը կայ Կոթայի դպար գրատան մէջ, որուն Dr. Pertsch զիս մտադիր ըրաւ: Այս հրատարակութիւնն, ինչպէս համեմատութեամբ իմացայ, բոլորովին նման է 1740ին եղած հրատարակութեան հետ էջ առ էջ, նաեւ տող առ տող: Միայն կը տարբերին զարդերն եւ վերջին էջը դրուած «Գիշատակարան տպողի»: Գիրքը տպուած է «ի տպարանի յօհաննիսի եւ պողոտի»:

Հ. Յ. Տ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԳՈՐԺԱՅԻՆՆԵՐԻ ԵՒ ՄԱՆԻՔԱՆԵՐԻ ՀԱՅ ԳԵՂՈՐԴԱՆԻՔԱՆԵՐԻ

1.

Պատմոգիտն Պոպրովիմսկի արեւելեան Հայոց:
(Հարաւստիստիստ)

Իւսյց երբ յամին 1497 Լեհաց Ալեքսանդր թագաւորն Մոլդաւիոյ մայրաքաղաքին՝ Սուչաւայի վրայ քաղեց, եւ զայն երկու ամիս ի զուր պաշարեց¹, բազմաթիւ Սուչաւացի Հայեր, որոնք այնտեղ 700 տանց մէջ կը բնակէին, պատերազմի են պաշարման վտանգներէն փախելով՝ գաղթեցին Հունգարիա, Թրանսիլանիա եւ Կալիշի²:

Թամին 1512³, Պոկտան Գ. Հիլ իշխանին ժամանակ (1494—1517) հարուստ հայ մը Տրական Տանուլթ⁴ անուամբ, — որուն համար կ'աւանդուի թէ եղնափաձառ էր եւ անգամ մը ուխտած էր՝ որ իթէ առուտուրն շահաւոր ըլլայ եկեղեցի մը շինէ, — Սուչաւայի մէջ սեպհական կալուածին վրայ իւր Ծախիւքն Հայոց վանք մը կառոյց, զոր Ս. Կոյս Մարեմայ նուիրեց եւ զայն Հաճապար⁵ անուանեց, ինչպէս եկեղեցւոյ դրան մարդակին վրայ արձանագրուած է: Այսմէ ձաճկատարը վանք չէ, այլ ուխտատեղի մը, ուր շատ կը յաճախուի, եւ ուր հայաբնակ ամեն երկիրներէն Հայք գունդագունդ կը դիմեն. ասիկայ Սուչաւայի հարաւային կողմն ¹/₄ մղոն հեռու է, եւ պաշտօնական անունն է

„Mitoc“. Հայք մաղձալուզէ մ'աղատելուն համար՝ 1848էն ի վեր ուխտ գրած ըլլալով՝ տարին երկու անգամ այնտեղ ուխտի կ'երթան թափորաբար, այսինքն Օգոստ. 15²⁷ին (Հաւաթ) եւ Դիկտ. 28ին, այն է՝ Ս. Յակոբայ տօնին: Այս եկեղեցւոյ մէջ ի պարտոց տարին երեք անգամ պատարագ կը մատուցուի, այն է՝ Ղերիաթիման, Վարդափառին եւ Յովակիմայ եւ Աննայի տօներուն:

Եկեղեցւոյ մէջ խորանին վրայ կայ Ս. Աստուածածնի մէծ պատկեր մը, — ինչպէս առ հասարակ Հայոց ամեն եկեղեցեաց մէջ այսպիսի պատկեր մը կ'ըլլայ, — որուն բուժիչ զօրութիւն մը կը տրուի. եւ այս պատճառաւ պատկերին վրայ կ'ախուած է բաղնիքին մը ոսկեղէն եւ արծաթեղէն աչք, ակուպ, ակունք, ոտք, ձեռք եւ այլն, զորոնք Ս. Աստուածածնի նուիրած են հիւանդք: Եկեղեցւոյ մէջտեղն աւրելեան ամեն եկեղեցեաց սովորական փայտեայ բենն կը բարձրանայ, որուն վրայ կայ Բարթողիմէոս եւ Յակոբ տուր Աւաքելը պատկերներն՝ սլաւական արձանագրութեամբ. խորանին վերի կողմն պատկերներու որմնյն վրայ կան չորս Աւետարանիչք, իսկ խորանին գունդներուն վրայ Ս. Ստեփանոս նախափայլին եւ Ս. Լաւրենտիոս Սարգիսագրին պատկերներն, ամենն ալ ռոմանական արձանագրութեամբ:

Եկեղեցւոյ դրան առջեւ՝ գաւթին մէջ կայ Գրիգոր հայ եպիսկոպոսին շիրիմը: Այս տեղ կեցող մի միակ զանգակն⁶, որ Ս. Սիմէոն եկեղեցւոյն գերեզմանատան մէջ գերեզման մը փորելու ժամանակ գտնուեցաւ, աւանդութեան համեմատ՝ Թ. Գ. դարուն արեւելքէն հոս բերուած է: Այս զանգակին արձանագրութիւնն է. «Թիշատակ է Ղերիաթի Աւաքելին ի վանաց սրբոյն Տաթիւն, Թ. Հ. Ռ. Գ. (1244) գրեցաւ յաւուր Տինգշաբաթի»:

Եկեղեցւոյ դրան արձանագրութեան եւ տեղաբնակ Հայոց աւանդութեան համեմատ՝ շիրիմէ Հանգո (Խաչիկ Հանգոյեան) անուն հայն 1521ին⁷, Սրեֆանիցա (Ստեփան Ե) Մանկան ժամանակ (1517—1527) Սուչաւայի մէջտեղն գտնուող Ս. Խաչ եկեղեցւոյ շինած է, ուր յառաջագոյն փայտակերտ հայ եկեղեցի մը կար, եւ ինքն ալ նոյն եկեղեցւոյն մէջ թաղուած պիտի ըլլայ: Նոյն շինողին շիրիմն այժմ չի տես-

* Այսպէս ի ընտանիք: Պետք է ըլլաւ Տոմաւագ: Ասոր համար կ'ըսուի Թէ նաեւ ի հունգարիա եկեղեցի շինել տուած է:

Գ. Թ.

* Այս եւ յարողը տապանաքարերու արձանագրութիւններն ստիպուած ենք թարգմանել գերմաներէնէ. վրան զի Թէն ղեմոցներ Սուչաւա ուր Նարն էր, սակայն տակաւին պատասխան չընդունեցանք: Թ. Թ.

նուիր եկեղեցւոյն մէջ, վասն զի եկեղեցւոյն յառաիւր բոլորովին տախտակաման է այժմ:

Եկեղեցւոյ գաւթին մէջ կան քանի մը գեւրեգմաններ, Տետեւեալ արձանագրութեամբք:

1. Սարկաւազ Սալաւորուն Ռերիքեա իլ Գիս (Գ) Տանգեաւ Թ. Հ. ԶՂԷ. (= 1528)

2. Գրիգորի երկրու, Տանգեաւ Թ. Հ. ՌԻԶ (= 1577)

3. Մատթէոս մաքսաւոր, Տանգեաւ Թ. Հ. ՌԿԱ (= 1612)*

4. Գրիգորի Նիկորայ Պարոն Բարրի, 1731:

Հոս յիշեցուլ արժանի է՝ որ ՎՐԷ ինքերի պարտիղին մէջ, թգրին. կայսրին. թղթատարութեան այժմու չէնքին քող՝ կար Հայոց Տին եկեղեցի մը Ս. Երբրդ—իւն անուամբ, որ անցեալ դարու վերջերը բոլորովին կործանեցաւ:

Տեղական աւանդութիւնն այս եկեղեցւոյ մասին կ'աւանդէ՝ որ այս պարտիղին եւ աւերակն անէր՝ Տիկին Բարրի երբ իւր սողուն Տետ պարտեղը կը պտտէր, եկեղեցին կործանեցաւ, ինք եւ սղան փլատակաց տակ ճնացին, ինք մեռաւ իսկ սղան ազատեցաւ ողջ առողջ: Այս աւերակին քարերէն շինուեցան ժողովրդագրեւտական եկեղեցւոյն կից մատուռն եւ ասոր խորանը:

Նոյն տեղական աւանդութիւնը կը սորվեցնէ մեզի, որ ուրիշ պարագայատ Հայ եկեղեցի մ'ալ կար այժմու ժողովրդագրեւտական եկեղեցիէն ոչինչ չեւի, ուր այժմ քաղաքային մասկանաւանոցք կան: Այս աւանդութիւնն ստուգեցաւ՝ երբ քանի մը տարի յառաջ Նոյն մասկանաւոր շուկային Տիմը կը դուրսէր, գրտնուեցան եկեղեցւոյ մը Տիմուռն եւ Հայերէն տապանաքարեր:

Սակայն Միլտաւիոյ Հայերն ունեցան նաեւ իրենց տառապանքները, ոչ թէ Ռոմանացի ժողովրդենէ, այլ ասոնց քանի մ'իշխաններէն:

* Անշուշտ այս տապանաքարն Նոյն է Ս. Խաչ եկեղեցւոյն արեւմտեան ղաւն քով եկեղեցիէն ղուրս կիցող երկաթաղոր տապանաքարին հետ, որոյ արձանագրութիւնն է՝

«Տապանս այս Մարտիրոսին

Մոծ տաղիա՞նք ծիրմինս

Աստ եղեալ մարմնն սորին

ի ծերութեան ժամանակն

Առ աստուած փոխէ զղգճն

Թիվին ԻԿԱ, մարտի ԻԲԻՆ. (= 1612)

Նոյն եկեղեցւոյ մէջ կան երկու նազդոն տապաքարք: Առաջինն արեւմազորութիւնն է՝ «Սայ է տապանս Լսաի իրեղու, Թիվին ձեւձ.» (1497): Իսկ երկրորդին՝ «Սայ է տապանս Լսաի Պէլին, որ է որդի Սողոմոնին Տանգեաւ Թիվին Տաղար ԻԶ ապր. ամսոյ ԺԻ. ին (= 1579):»

Այսպէս Սեբեֆանցա (Ստեփան Ե) Փոքր կամ Անագորոյն իշխանն՝ երբ 1526ին Վալարիպէն ետ կը դառնար աւարաւ, Վասլուի Հայոց մեծ Հասարակութիւնը Հայածեց եւ իրենց եկեղեցին կործանեց՝: Անշուշտ առ այս բրգունց զինք Վասլուի քաղաքիցեաց երեսպահաններու սորոտունին, որոնք արդէն վերստին աւարաւանաց սկիզբն՝ մատուցած էին իշխանին իրենց սորոտունին Վասլուի Հայոց առեւտրական ճնշումներուն գէմը՝: Այս անագորոյն իշխանին պատուական արդէն 1527 Յնր. 12ին է իշխան վրայ Տասաւ, ուր ամուսինն զինք թունաւորեց թշնամի Լեւոյց խորհրդով, որոնք իրմէ կը վախնային՝:

Այլ մեծագոյն եւս էր՝ Ռոմանացոյ պատմութեան մէջ իբրեւ մեծ բանաւոր՝ Տանցուած Ստեփան Ռարէշ Է (1551—1552) իշխանին Միլտաւիոյ Հայոց Հասուցած ներգութիւնքն: Յամին 1551 բովանդակ երկրին մէջ ծանցց, որ իւր բոլոր Հպատակներն որթողոքս Հաւասքն բնագունին, եւ ուր որ ուրիշ Հաւասք ունէր, իբրեւ Հերետիկոս կը Հալածուէր՝: Նաեւ Հայք, որ այն ժամանակ Հերետիկոս Համարուեցան, ուզեց Նոյն իշխանն ամենայն Հարիւրք որթողոքս դարձնել. եւ երբ Հայք ընդդիմացան, Հրաման տուաւ վերափոխուն ասորին՝ Սուլայի, Պոթուլան, Ռոմանի, Հուշի եւ այլն Հայոց եկեղեցիները կողոպտել, աւերել եւ փակել, սուրբ անութիւնն ու սպանները յափշտակել, եկեղեցական մատենանքն այրել, եւ Սուլայա նստող Հայ եպիսկոպոսն ու քահանաները բռնել՝: Դարձնելու այս փորձերու պատճառն էր այն յեղափոխական ժամանակին հոգին՝, կամ թերեւ ճշգրտեմն՝ Ստեփան իշխանին անագորոյն բնութիւնն կամ Հարուստ Հայերու դրամը կորզելու դիտաւորութիւնն: Բայց այս երկայն շտեւեց, վասն զի Պայարներու ապստամբութիւնն թէ՛ այս Հալածման եւ թէ՛ իշխանին կենացը վերջ տուաւ, երբ իշխանն 1552ին բանակին մէջ իւր սողոց Տետ գաւառանութեամբ սպանուեցաւ՝:

Բայց այս իշխանին վրայ նաեւ Տանգուր-ժողովութեան քանի մը Տէտերք տեսնուեցան. վասն զի կը գտնէր որ իւր իշխանութեան ժամանակ (1551) Արթուրին՝ (Յակոբ) Վարդան անուամբ աշուտական եւ Հարուստ Հայ մը, ուրուն ընտանիքն յետոյ Լեւոյցի կ'աղմեց ուր

* Մինաս Թոխաթեցոյ գրածն այս անցքերու մասին տես Հանգրեւ Ամբօրեայ, 1888, էջ 37, 62: Ժ. Թ.

եւ իւր սերունդը կայ ցայսօր, Սուչավայի արեւմտեան կողմը՝ շինեց¹⁸ Ս. Աւգուստին Տաղկական եկեղեցին, որ այժմ Zámka կը կոչուի¹⁹, ուր եւ յետոյ թաղուեցաւ²⁰:

Այս եկեղեցւոյ մէջ տարին երկու անգամ պատարագ կը մատուցուի ի պարտուց, այն է Ս. Գեորգիոս տօնին եւ ամառն՝ Ս. Ագուստինին: Այս եկեղեցին մինչեւ ցայսօր բարձրաբերձ, ստուար եւ թնդանթ արձակելու ծակերով որմ մը կը ըլլապատէ, եւ այս պատճառաւ Տին աստններ իւրեւ բերդ կը նկատուէր²¹:

Եկեղեցւոյն դէպ ի Աբէյա գիւղն դարձած կողմը՝ եկեղեցւոյ ձեւով երկայն աշտարակով մ'ամարացեալ է: Այս աշտարակին տակն փոխածոյ մեծամեծ քարամիք շինուած է կամարաձեւ դռուն, որուն երկու կողմն կամարաձեւ բնակելի խցիկներ կան, իսկ (աւագին) դստիկներն վրայ կայ փոքրիկ եկեղեցի մը, որուն խորանակամարին վրայ մինչեւ ցայսօր Ս. Աստուածածնի պատկեր մը յայտնի կ'երեւայ. կայ նաեւ բնակեալ երկու խցիկ, ուր Տրացան եւ թնդանթ արձակելու եւ դիտելու որմածակեր կան:

Գատիկոնին մէջ, ինչպէս գաւթին կողմը պատերուն վրայ յեցած քարեղէն նեցուկներէն կ'երեւայ, այս շէնքին ներքին երեք կողմերն անցք մը կար, ուր կարելի էր մտնել նոյն տեղն եղող խցիկներէն՝ անցնելով փոքրիկ տնակի մը եւ դրան մը մէջէն, որ այսօր պատով Տիւսուած փակուած է:

Գէպ ի Սուչավա նայող կողմը ընթացատող որմոյն վրայ մեծագոյն աշտարակ մը կայ, (որ

* Անդրէինի տապանաքարին արձանագրութիւնն այլեւայլ ձեւով կ'ամանդուի այլեւայլ հեղինակներէ: Գալորնը (Zgwozdy, էջ 5.) եւ Բոչկանն, ժնաբնդուութիւն: էջ 132 կը ղնեն: «Աստ նանգը Բակորշայ շինող տաճարիս, թ. 1551:» Բոգորաձոյն հեղինակն կը ղնէ այլազգ, տ. վարն ծան: 20: Իսկ ի գրուածոս է. Գոդոս Վ. ի Յովսանեան, որ 1829ին ի Սուչավա էր, կը գտնենք այսպէս.

«Այս է տապան Անդրէին
Որ է որդի Ամերային
Սա է շինող սուրբ տաճարին
Հանգեաւ Հայոց Ռ. Թուին
ԿԱ էր աւելն, Օգոստոսի ԺԾ».

Ուստի 1612ին վախճանած է Անդրէին: Այս արձանագրութիւնն ըստ զձագրութեան նոյն վարդապետին՝ տապանաքարին քուրորդը քանդակուած է: Այս գրուածոց մէջ կան նաեւ հետեւեալ արձանագրութիւնք. «Սա է տապան նանգատեան Սարգիսին, որ է որդի Ծահրիմի: Հանգեաւ սա թվ. ՌԺին (= 1561), Մայիսի գ. օրն գ. զամթի: Ով Ալամայն որդեք թափեցեք զգինին ի ձեզմէ. զմարմինդ կու պարարես զճողոյ քաժին պատրաստի:», Դարձեալ՝ «Սա է տապան... (սեւեւ թռչնի) զի Տէր յաշարտուրին: Հանգեաւ թ. ՌԶԳ. (= 1626) Եղիսիս ԺԾ».

Տիմոյ վանգաւատուն է.) որուն տակն է դռն մը՝ այժմ պատով Տիւսուած, քաղաքին կողմանէ եկողներուն համար: Այս կամարաձեւ դռան վերին ծաղկանկար քանդակեալ քարին միջովայրն կայ թուական մ'արձանագրեալ, որ կարմրագոյն թուերով «1606», հիմնադրութեան տարին կը ծանուցանէ: Դրան կամարին վրայ կայ տեսակ մը մատուռ կամ խորան, ուր կը մտցուի աշտարակին քովն շինուած խղերն-ջաձեւ սանդղով մը՝ քարեղէն նեցուկներու վրայ հաստատուած անցքէ մը (որ Տիմոյ միայն երեք կտոր մայր փայտէ կազմուած է.) Այս մատրան վրայ կայ դիտանոց մը, որ ամենագեղեցիկ տեսք ունի քաղաքին վրայ, եւ շատ աւելի հեռու՝ արեւելք եւ արեւմուտք: Այս դիտանոցն կը մտցուի աշտարակին շինութեան ժամանակ վախճանի որ համար պատին մէջ շինուած խորունկ եւ անդուռն այր մը: Մատրան դրան քով կան գրեթէ երկու մեզր հեռու. ուրիշ երկու քարեղէն դռնամարդակներ, որոնք ուրիշ դռն մ'աւ շինելու սահմանեալ էին անշուշտ. այս դռնամարդակներու վարն ծայրն ծաղկանկար քանդակեալ են՝ նման դրան կամարին կոփածոյ քարին: Այս երկու դռնամարդակներուն անըպտեւ ամուր պատով փակուած է, եւ ամբողջն այնպէս ծեփուած, որ մարդ հազիւ կը նշարմը պատի վրայի այս դռնամարդակները: Այս որմով փակեալ դրան ինչ բանի ծառայելն անմկնելի է, վասն զի այս փակ դռնն մատուռը չի տանիր. մատրան մէջ նոյն տեղն դրան հետք մը չկայ: Կարելի է որ այն դրան ետեւն, որ աշտարակին եկեղեցւոյ կողման անկեան վրայ կ'երեւայ, գաղտնի սենեակ մ'ըլլայ, ուր թանկագին իրեր պահուած ըլլան, եւ այս սենեկի դռնն ամուր պատով փակած ըլլան, շնչամարուելու չարի ծեփուած, եւ նաեւ այս դրան առջեւ գտնուող անցքը բարձր քարեղէն նեցուկներն կտորած ըլլան այս սենեկին գոյութեան ամեն հետքը ջնջելու համար:

Վերջապէս եկեղեցւոյ ընդարձակ գաւթին մէջն է մեծ ու գեղեցիկ եկեղեցին Ս. Ագուստինի, եւ ասոր աւագ դռնէն ոչինչ հեռու 10 քլաֆդէր խորունկ հին աղբիւր մը, որմէ Սուչավայի եւ շրջակայից ամենացուրտ ջուրը կը բղնէ:

Ամբողջ ընթացատող որմոյն ներքին կողմն մինչեւ ցայսօր կ'երեւան ամրական զինուորաց բնակութեանց մնացորդներն²²:

Գէտք է նաեւ յիշատակել՝ որ շէնքին արեւմտեան պատը կը զարդարէ քարեղէն ուղրաձեւ կարմրագոյն պատի մը:

Այս եկեղեցեաց շինութեան հեղինակին եւ ժամանակին վրայ Հայոց եւ Ռումանացոց բոլր անմիաբան ասանդուլթիւններ կան, զոր հոս համառօտիւ յառաջ կը բերենք, թէ եւ պատմական արժէք չունենան:

Հայ ասանդուլթիւնն Ս. Աւգսէնտի եկեղեցւոյն հիմնադիրը չի ճանչնար զԱկորչին, այլ կ'աւանդէ թէ երեք եղբայրք՝ Թակոր, Աւգսէնտ եւ Գրիգոր 1606ին այս տեղը գնեցին, եւ Թակոր շինեց Աբէյա նայող կողման Ս. Թակորայ նուիրեալ տնական մատուռն, Աւգսէնտ՝ դաւթին մէջն Ս. Աւգսէնտի մեծ եկեղեցին, եւ Գրիգոր՝ դէպ ի քաղաք Հայող Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի, Հայոց առաքելոյն, աշտարակի մատուռն²¹:

Տեղական Ռումանացոց ասանդուլթիւնն բոլորովին հակառակ է Հայոց ասանդուլթեան: Ռումանացիք կ'աւանդեն թէ Ս. Թակորայ եկեղեցին յառաջագոյն ռումանական—որթոգրոս եկեղեցի էր նշման Ս. Վուսի, Ս. Աւգսէնտի եկեղեցին՝ հին եկեղեցի էր, իսկ Ս. Գրիգորի աշտարակամատուռն մեծ աշտարակն էր ամրոցին: Ի հաստատութիւն ասանդուլթեան յառաջ կը բերեն որմերու վրայ որթոգրոսական բմբռնմամբ նկարուած հին նկարներն ու սրբոց պատկերները, որ տակաւին կ'երեւան, եւ Ստեփան Մեծին ժամանակի սոլորական որմազարդերն, ինչպէս՝ վարդ, ծաղիկ, նկարեալ եւ արձնեալ աղիւս, քարիդէն ոլորեալ պսակներ, որպիսիք ցայսօր ամէն նոյնպիսի շինուածոց վրայ կ'երեւան: Դարձեալ կ'ըսուի՝ որ այս եկեղեցիք երբ փլելու վրայ էին, Մոլտաւիոյ Թոփոկիւտ մետրապոլիտն ժամանակ²² ուրիշ երկու եկեղեցեաց հետ հարուստ Հայուս մը ծախուեցաւ 600 տոբագի: Հայք այս եկեղեցին նորոգեցին, եւ իրենց աստուածային պաշտամանց յարմարեցոյցին²³:

Սակայն Զամբայի Ս. Աւգսէնտ եկեղեցւոյն մէջ մինչեւ ցայսօր կեցող Ակորչինի տապանաքարին արձանագրութիւնն երկու ասանդուլթիւնքն այլ անհիմն կը ցուցնէ:

Յամին 1569 Լուպլինի պետական համագումար ժողովն Լեհաստանի ամէն ոչ—կաթողիկեայ բնակիչներն արտաքնեց, որով Լեհաստանի արեւելեան Հայք մերժուեցան. ասոնք անկէ Մոլտաւիա գաղթեցին եւ Սուչավա եւ այլ քաղաքներ հաստատուեցան, ուր ամենուրեք լաւ ընդունելութիւն դտան²⁴:

Պոկտան Գ Մոլտաւիոյ իշխանին ժամանակ, (1568—1572) որ էր որդի Աղեքսանդր Լաբուշեանու Վոյցյոտայի, Մոլտաւիոյ Հայոց վեճակն վերստին վատթարեցաւ: Պոկտան իշխանն

Լեհաստանի աշխուկան բազմաթիւ ընտանեաց հետ ինամեցած էր, Լեհերն իւր երկիրն բերած եւ նոյն իսկ պետական մեծամեծ պաշտօններ առնեց յանձնած: Ընդոճին Պոկտանին սկսան զինք յանդիմանել, որ որթոգրոսութենէ ելելէ եւ լատին եկեղեցւոյ անցնել կ'ուզէ: Պոկտան այս անհաճոյ յանդիմանութենէն ազատելու եւ որթոգրոս եկեղեցւոյ վրայ իւր ունեցած եռանդը ցուցնելու համար՝ սկսաւ յամին 1570²⁵ հալածել տեղաբնակ Հայերն, վասն զի ասոնք կ'ընդդիմանային զիրենք որթոգրոսութեան դարձընելու փորձերուն²⁶, եւ վերջապէս զասոնք երկրէն մերժեց²⁷:

Թէեւ այսչափ հալածանք կրեցին Հայք, սակայն կ'երեւայ թէ — հաւանականաբար իրենց հարստութեամբը — շատ մեծ ազդեցութիւն ունէին երկրին մէջ. վասն զի նոյն Պոկտանին յաջորդեց Մոլտաւիոյ գահին վրայ Հայուս մը կնոջն²⁸ Սերուհոյն եւ Սեղեմիայն (Թոմշա 1563—1564) իշխանին ապօրինաւոր զաւակն Թովհաննէս Անդուլթն (1572—1574), որ իւր Հայ ծագման պատճառաւ՝ Թովհաննէս Հայոց²⁹ կը կոչուի:

Եամին 1582, Եանգուլ (Թովհ. Բ) Սաքսոնացի իշխանին ժամանակ, (1579—1582) որ Պետրոս Խարէշ իշխանին եւ Ապոս Եօրկին Թրասիլիանացի—Սաքսոնացի կնոջն ապօրինաւոր որդին էր, Մոլտաւիոյ արեւելեան Հայ եպիսկոպոսն Թովհաննէս Թունանեան³⁰, որուն աթոռն Սուչավա էր, Լեմպերկ կոչուեցաւ, նոյն տեղւոյ արեւելեան Հայ եպիսկոպոսական աթոռը նրա տնելու, վասն զի Լեմպերկի Բարսումաս (Պարսամ) Պոկտանովիչ աթոռէն հրաժարած էր³¹: Բարսումաս Պոկտանովիչ անոր համար աթոռէն հրաժարիլ ուզեց — կամ աւելի՛ Լեհացմէ առայն ստիպեցաւ, — վասն զի Լեհաց բաղձանաց համեմատ՝ հին արեւելեան հաւատքին յամանութեամբ յարեալ Լեհաստանի³² կաթողիկեականութեան դարձընել թէեւ աշխատեցաւ, բայց իւր երեքամեայ եպիսկոպոսական ժամանակ (1579—1582)³³ չկրցաւ զայս յաջողցնել³⁴:

Աղվալէն առններն մեջ արդէն ծանօթ Տրական Տանովաքն Սուչավայէն Լեհաստան փախաւ, եւ այնուհետեւ Լեմպերկ իւր բնակութիւնն հաստատեց, որով Մոլտաւիոյ իշխաններն անոր ի մասնաւորի իջեանի բոլր ունեցած ամէն կալուածներն, ուր այսօր Ս. Աստուածածնի որթոգրոս եկեղեցին կայ, իրենն անուէր տալու անոք յաջրուներն գրաւեցին: Սակայն Տրականի

մահուանն ետեւ՝ իւր որդին Պոկտան մէջտեղ
կլաւ եւ Երեմիա Մոփլա իշխանին առջեւ դատ
բացաւ եւ ետ պահանջեց իւր հայրենի ստա-
ցուածքն, որուն իբրեւ վկայ կոնքն ծերունի Ռո-
մանդեցիներ եւ Հայեր, որով յիշեալ իշխանն
յամին 1597 Յունր. 22ին տուած վաւերա-
գրով հայրենի ստացուածքն անոր ետ տուաւ
եւ նոյնն հաստատեց³¹:

Հայր արեւելքի վաճառաց փոխադրու-
թեան շատ շահաբեր գործոյն պարպելով՝
շատ մեծ հարստութիւն ձեռք բերին. իբրեւ
օրինակ Կոզլեք հոս անցողակի յիշել լեմպերկի
հարուստ վաճառականն զԽաւատուր (Գրիստոֆ)
Աւետիք Պեռնաթովէշ († 1671), որ կրցաւ լե-
հաստանի Վլատիսլաւ Գլթագաւորին 300.000
տուքադի այն ժամանակի համար ահագին գու-
մարը փոխ տալ³²:

Սուլավայի Հայոց աւանդութեան համե-
մա՝ Սիմէոն (Շիմա) անուն Հայ մը 1600ին³³,
Երեմիա Մոփլա (1596—1606) Մոլտաւիդ
իշխանին ժամանակ, Սուլավայի Ս. Սիմէոն Եւե-
րուն³⁴ (ծերունայ) նուիրեալ Հայ եկեղեցին շի-
նած է: Այս եկեղեցին Սուլավայի մէջ «Կար-
մարաշարակ եկեղեցի, անուամբ ծանօթ է, վասն
զի զանգակատան աշտարակն մինչեւ վերջին ա-
ստններ կարմիր ներկուած էր. այժմ թէ՛ եկե-
ղեցին եւ թէ՛ աշտարակը թիթիղամբ դրուագեալ
է, եւ միայն աշտարակին ծայրը կարմիր մնացած
է: Մինչեւ վերջին աստններ Հայոց գերեզման-
նոցն այս եկեղեցւոյն բովն էր, որ այժմ ասկէ
դիմէ հեռու՝ Զամբայի դաշտերուն վրայ ուղղ-
մամբ երանոցին քով փոխադրուած է: Այս եկե-
ղեցւոյն մէջ կը մատուցուին ննջեցեցոց պա-
տարագներ, եւ բաց անկէ՝ ամէն մեծ տօներու
յարջոյ օրն կանոնադրապէս պատարագ կը
մատուցուի: Այս եկեղեցին ունի տեսակ մը պատ-
կերաց որմ, եւ բաց անկէ՝ թանկագին վարա-
գոյր մը, վրան Ս. Գրոց պատկերներ բանուած,
որոյ արձանագրութիւնն է. «Եղատակ է վա-
րագոյրս Գրիգորի որդուն աստուածասէր եւ սի-
րելի Յոհաննու եւ ծնողաց իւրոց, յերկրին Պուղ-
տանաց, ի Սեչով ընդ հովանեաւ Ս. Խաչ եկե-
ղեցուն, գրեցաւ ձեռամբ Յակոբ չնչին երեց-
փոխի, Թ. Հ. ՌԹԺ» (== 1761): Այս եկե-
ղեցւոյն մէջ կայ նաեւ Եկեղեցւոյ երկց սուրբ
վարդապետաց մէկ պատկերն, 1810ին նկա-
րուած, ուսմանական արձանագրութեանն Եկե-
ղեցւոյ յատակը ծածկած են բազմաթիւ տապա-
նաբարեր՝ արձանագրութեամբ, որոնց միայն
մէկ քանին ընթերցել է:

Նաեւ եկեղեցւոյն արեւմտեան գաւիթը
կայ տապանաբար մը, հետեւեալ արձանագրու-
թեամբ. «Այս է տապան հանգստեան Խաչին
եւ Պուղային, որ է դուստր եւ որդի տէր Ան-
տոնի. հանկեաւ թի. Ռկե(ե) օգոստոսի օրն
Բշաբդի»* (1618):

Յայտը Սուլավայի ժողովրդապետական
եկեղեցին պահուած աւետարանն այս եկեղե-
ցւոյն մէջ Սուլավայի Յովհաննէս քահանայէն
գրուած է յամին ՌԱ (== 1641):

Յամին 1622 Էմբանդնի³⁵ Հայ պատրիարքն
Մեղքիսեղեկ իւր հայրենիքէն փախաւ, իւր եղ-
բորդորդին զՍահակ իրեն յաջորդ ձեռնադրեցին
ետեւ, վասն զի Պարսից Շահ Ալաք թագաւորին
պահանջած 2000 տուքադ հարկն չէր կրնար
վճարել, եւ Շահն ալ ասոր Բեթուանիստ տեղին
կործանած էր: Մեղքիսեղեկ լեհաստան եկաւ
քնակեցաւ, ուր Մեծարայ եպիսկոպոսին մահուա-
նէն ետեւ՝ քանի մը տարի լեմպերկի եպիսկո-
պոսական արժուը նստաւ, բայց յետոյ հրաժա-
րեցաւ եւ Բուտորքի կամենից գնաց, ուր եւ յա-
մին 1627, Մարտ 18ին վախճանեցաւ³⁶:

Արդ յամին 1627³⁷ Յայտնութեան առա-
ջին հինգշաբթին Մեղքիսեղեկ հայրենի ա-
րեւելեան Հայ հաւառքին յամառութեամբ
յարեալ լեմպերկի Հայ հաւարակութեան կա-
մաց հակառակ, լեմպերկի Հայոց եպիսկոպոս
ձեռնադրեց զՆիկողայոս Թորոսեվիչ Հայ քահա-
նայն, որ դէպ ի կաթողիկէ եկեղեցի միտելուն
համար քաղաքային խորհրդանոցն կը պաշտ-
պանուէր: Մեղքիսեղեկ զինք իւր յաջորդը կար-
գեց եւ անոր իրաւաբանութեան ենթարկեց լե-
հաստանի, Մոլտաւիդ եւ Վալաքիոյ բովանդակ
Հայերը³⁸:

Բայց այս ապօրինաւոր ձեռնադրութեամբ
պատրիարքն մեծամեծ խռովութեանց եւ լեմ-
պերկի մեծապէս ծաղկեալ Հայ գաղթականու-
թեան անկման հիմը դրաւ. վասն զի Թորոսե-
վիչ եպիսկոպոսն Երեստեան կրօնաւորաց հետ
միացած՝ քանաց պնդութեամբ նոյն գաղթական-
նութիւնն ի կաթողիկէականութիւն դարձրել³⁹
Այս միութեան անխոհեմ փորձերն ձանձրանալի
եւ անհաճոյ դատեր յառաջ բերին, որոյ վերջն
եղաւ՝ որովհետեւ խնդիրն ի կողմն եպիսկոպոսին
վճռեցաւ, լեմպերկի Հայոց մեծագոյն մասնն ի

* Հստ Բժշկեանի, (Մամուլապրորդուրին, Վե-
նետ. 1830, էջ 192.) իսկ զինք. Թարգմանութեան մէջ
է՝ «Այս է տապան հանգստեան Խաչայա Մուղայեան,
որ է դուստր տէր Անտոնի եւ Մուղայիսայ, օրն Բշա-
բդի Ռկե»:

Մորաւաւի գաղթեւն⁴⁰, այնպէս որ 1652ին
Լեմպերկի այնպիսի բաղմամբիւ եւ ծաղկեալ հայ
գաղթականութենէն հազիւ 100 տուն մնաց
Լեմպերկի, ...

Յամին 1649, վասիլ Լուբուլ (Վլայանի-
դուլ, 1634—1653) իշխանին ժամանակ, Հայր
Սուշաւայի Մետրապոլիտն տարանքին մէջ Աւե-
տարան մը տպագրեցին՝ իրենց Մինաս եպիսկո-
պոսին հսկողութեան տակ⁴¹:

Դանե Սերէթ քաղաքը շատ Հայր կային.
այսպէս 1653ին վուկէյցի անուամբ Հայ մը նոյն
քաղաքին մէջ տուն մը եւ խանութ ուներ, բայց
քիչ ետքն ստացուածքն ու քաղաքը թողուց:
Այս ստացուածքներն անցան յետոյ Ռատուցի
Քալիսթրու եպիսկոպոսին, եւ յետոյ Փուդնա
վանքին: Չգայ հաստատեց 1756ին Ապր. 17ին
կոստանդին Սեհան Ռաքովեցա իշխանն (1753
—1756), եւ նոյն վանքին տուաւ նաեւ մաքսե
ազատութիւն, եւ նոյն խանութին մէջ բնակեցը
ծախարու իրաւունք՝ ազատ բլլալով բոլորովին
հարկէ⁴²:

Յամին 1654⁵⁰, ուստի Գեորգ Ստեփան
Մորաւաւի իշխանին ժամանակ (1653—1658),
երբ Քաղաքներն յաճախակի յարձակմանց
պատճառաւ առուուորը բոլորովին դադրած էր,
Պրանիսլաւ Ռէվկերա Բողոքքի՝ Չապովցիէ գիւ-
ղին երկիրները Սրանիսլաւ քաղաքին տրամա-
դրութեան տակ ձգեց, եւ հրաւիրեց Հայերը,
որ գան հոն բնակին: Այն ժամանակ բաղմամբիւ
Մորաւաւացի եւ նաեւ Թրանսիլանիացի Հայեր
հոն դիմեցին, այն տեղ հաստատուեցան, եւ
քիչ ետքը Մորաւաւի բոլմանդակ արջառապա-
ճառութիւնն ձեռք անցուցին⁵¹:

ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱՍԻՆ

1 Xenopol, էջ 378: — 2 Baracz, Rys, p.
171. — 3 Սարովկ Պարոնի (անգլ.), Էմիսի (անգլ.) եւ
Romstorffer (Baudekmale in der Bukowina, "Wiener
-Zeitung", 1890, Nr. 13—15) յառաջ բերած թուա-
կաններն հետեւադար տիպէ են: — 4 Վերքիշայ հե-
ղեմաներն աւոր որդին զՊոլսոսն եւ համարին կեղե-
ցւոյն հիմնադրի. բայց տակից չէր կրնար բլլալ, վասն
զի Պոլսոսն եկէ՛ արդէն 1512ին ծնած էր, հազիւ քանի
մը տարեկան պիտի բլլար, ուստի իբրեւ մանկիկ կարող
չէր եկեղեցիներ շինել, ուստի Սուշաւայի Հայոց անան-
զութիւնը կ'ուտէ, որ Տանովայի բնուանիք միջեւ յոյս-
ով երջալ էր գտնուէ: — 5 Համկասար (Համպակա-
տար) կը նշանակէ հանցք, ինքուստ կատարող: — 6 Ինչպէս Սուշաւայի առաջին հայ ժողովրդագրական եւ
հայրաքանդակ առաջնիքը Տեր Գ. Կուսի Գովչանձեւ
Քահանայ Բորովիւ բաւաւ ուրիշ հին քանդակ մը, զոր
Հայր Անիէն Մորաւաւի գաղթած ժամանակ հետեւ-
ին բերած են, այժմ Սուշաւայի հայ ժողովրդագրա-
կան եկեղեցւոյ մէջ էր պահուի՝ շահխանութ: — 7
Արժանաբարութիւնն է՝ Արժեքնայ: թ. 1591, նորոգե-
ցաւ թ. 1878: — Տես նաեւ Romstorffer, եւ թ. 15.
— 8 Wickenhauser, Molda, Տես 1: Ա. Հար. Ին,

Չեռնովից, 1886, էջ 66: — 9 Melchisedek, անգլ.
էջ 21—28: — 10 Wickenhauser, անգլ., Xenopol,
անգլ. էջ 631, 532: — 11 Engel, անգլ., էջ 191: Xe-
nopol, Istoria Romililor, Jassy, 1886, էջ 112: — 12
Engel, անգլ., եւ Baracz, Rys, էջ 190: — 13 Մինաս
Թախթեյեցի ժամանակակից հայ տարիաւորն այն պա-
հաճանքը մանրամասն կը ստորագրէ հայերէն վիպա-
սանական բանաստեղծութեան մը մէջ, որը բնադրե-
րարիքի մասնադարանին մէջ էր գտնուէ: — 14 Wi-
ckenhauser, անգլ. էջ 75, եւ Lukacs, անգլ. էջ
66: — 15 Տես նաեւ Neugebauer, անգլ., էջ 83: —
16 Engel, անգլ., էջ 192, 193: Xenopol, անգլ. էջ
113: — 17 Յամին 1868 ի Սերէթ Վերքիշեկու տա-
պանաբարքը գտնուեցան եւ հռոմէական կամոցիկիայ
գերեզմանատան որմոյն վրայ հաստատուեցան (Schmidt,
անգլ. էջ 115: Wickenhauser, Molda, Հար. Ա.
Չեռնովից, 1881, էջ 59, 242: Preluc V, Geschichte
der Stadt Sereth, Czernowitz, 1886, p. 26. — 18
Baracz, Zywoty, էջ 5: — 19 Սրանք եւ նշանակե-
րեք, ամրութիւնն: Տես նաեւ Palade, O excursiune
la Suceava, Jassil, p. 27. — 20 Պարոնի էջ Zywoty, էջ
5 յառաջ բերած տապանաբարքը արձանագրութիւնն
տիպէ է. ուրիշ ընթերցումն է՝ Վլայ եւ տապան
Վերքիշ, եւ որդի Վերքիշ, սա է շինող տալը
տանարին, հանգեաւ Հայոց ՌՆՄԱՆ (— 1609):
— 21 Տես նաեւ Palade, անգլ., էջ 30: — 22 Pala-
de, անգլ., էջ 28, 29: — 23 Անգլ., էջ 30: — 24 Այս
անուամբ Մորաւաւի մետրապոլիտ մը կայ, բայց տա-
կից արդէն 1756ին վաճառուեցաւ (Scriban Filaret,
Istoria bisericească a Românilor, Jassy, 1871, p. 163):
— 25 Palade, անգլ., էջ 30—35: — 26 Schmidt,
անգլ., էջ 137: — 27 Engel, անգլ., էջ 215: — 28
Անգլ., եւ Xenopol, անգլ., էջ 114 եւ 115: — 29
Schmidt, անգլ., էջ 138: — 30 Engel, անգլ., էջ 216,
ծան. 6: եւ Xenopol, Istoria Romililor, Jassi, 1890,
tom III, p. 94. — 31 Ըմիսի բաժան, անգլ., էջ 139.
Թէ "Գովչանձեւ իշխանն անոր համար "Հայ" ծաղի-
րանուն առաւ, վասն զի Աւաղեյց տաներուն միւ
կուտէր Հայոց պէս, անոր համար անհիմն է, որ նախ
"Հայ" անունն ամենեւին ծաղրանուն չէ, եւ երկրորդ
որ Աւաղեյց տաներուն նաեւ որմորդս եկեղեցին միւ
կուտէ: — 32 Baracz, Rys, էջ 116. եւ Zywoty, էջ
141. ուր Ըմիս, անգլ., էջ 142 եւ 146, սխալմամբ
իբրեւ Պոլսոսնովիք յաղթը Լեմպերկի ամբողջ նստած
էր համարի Սուշաւայի երկու հայ եպիսկոպոս, միւս
ուսուց անունն իշխանակու: Եւ միւսն զԳովչ. Գու-
նանեան, եւ զայս հազիւ 1598ին: Սակայն ստորեւ է որ
Պոլսոսնովիքն մի միակ Սուշաւայի եպիսկոպոս էր յա-
ջորդեց, այն է Գովչ. Գունանեան յայն 1582, եւ
1598ին տակաւին Լեմպերկի եպիսկոպոս էր: — 33
Baracz, Rys, եւ Zywoty, անգլ., էջ 34 "Ար... (Պոլս-
սանովիք) հերձուածին մէջ հանապազորեց ազգին
յամաւութիւնը կորսել չկրնալով" (Baracz Rys, p.
116): — 35 Պոլսոսնովիք 1579 Յուլիոս 28ին Լեմպեր-
կի եպիսկոպոս հաստատուած է: (Baracz, անգլ., էջ
36 Անգլ., եւ Zywoty, էջ 68: — 37 Այս տեղեկու-
թիւնը կը պարզեմ Վերչեհաւուտի եկեղեցին խոր-
հրդականին (a D) բարեկամութեան: — 38 Baracz
Zywoty, էջ 71: — 39 Տես նաեւ Romstorffer, անգլ.
թ. 15, եւ Schmidt, անգլ., էջ 150: — 40 Ոչ որդեւ
Ռոմադորֆը (անգլ.) եւ Ըմիս (անգլ.) սխալմամբ կը
հաստատեն, թէ ոմ Սիմէն Ծորեան այս եկեղեցին
շինած ըլլալ: — 41 Հայերէն կը նշանակէ "Ի՛նչ Մի-
անին", վասն զի այն տեղն, ուր եկեղեցին ու վանքն
է, բերուտաւ Հայոց աւաղեյցի երեւցած եւ կրուի
(Neumann, անգլ., էջ 20, ծան. 10): — 42 Baracz,
Zywoty, էջ 191: — 43 Baracz, Rys, էջ 119: Lu-
kacs, անգլ., էջ 138 էրեւ որ Թորոսեկին 1626ին եւ
պիտակապա ձեռնարկուած է: — 44 Lukacs, անգլ.,
Baracz, Rys, էջ 118, 120. եւ Zywoty, էջ 191 332:
— 45 Kurze Darstellung, էջ 27, 28: — 46 Baracz,
Rys, եւ Zywoty, անգլ.: — 47 Kurze Darstell. անգլ.:
— 48 Lukacs, անգլ., էջ 66, եւ Schmidt, անգլ., էջ 161,
177: — 49 Wickenhauser, Molda, Bd. I, p. 59. —
50 Schmidt, անգլ., էջ 176 եւ Baracz, Rys, էջ 167:

որ Մոլդավացի եւ Թրանսիլվանացի Հայոց ի Սչանի-
լու հաստատուելու տարին զը գէ 1663: — Տի Schmidt,
անդ. էջ 118:

(Հրաւանիւն)

ԼԵՂՈՒՐԱՆԱԿԱՆ

ԲՆԻՑ ՄԸ ՀՈՅԵՐԵՐ ԲՈՒՅԵՐԻ ՍՏԱՌԳՈՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

Հայերենագէտ զաղըրացի գիտնականն A. Meillet փարիզի Լեզուագիտական Ընկերութեան Յիշատակագրոց մէջ՝ հրատարակած է ծայնագիտական տեղեկութիւններ, որոց մէջ ի մանաւորի կը գննէ «Համադասիկ նշանագիրը (les oclusives sourdes) հայերէնի մէջ», եւ ապա քանի մը հայերէն բառերու ստուգաբանական մեկնութիւնը կը գնէ: Առաջին մասին մէջ, որ զուտ ծայնագիտական նկարագիր ունի եւ միայն ծայնագիտաց համար կարելուք կրնայ ըլլալ, այս հետեւութեան կը հասնի հեղինակը՝ Թէ հնդեւրոպական p. t. k հայերէնի մէջ փ. ք. + կը գտնուին (ստանց հայուերու քանի մը զարտադրութիւններ.) եւ Թէ «այս օրէնքով հայերէն լեզուի յօնադիւրստութիւնը (Lautverschiebung) կատարելապէս ընծայակից կ'ըլլայ գերմանական ծայնագիտութեան», եւ գերմանական ստուգաբանական մեկնութիւնն այսպէս կուտայ. «Դասիթ է որ եւրոպական g, = հնդկերէն g, h — հայերէնի մէջ ք կ'ըլլայ. այսպէս օժծ = յունար. μέγας, սանկը. mahānt; քծուք = յունար. γένος, սանկը. hānu; բայց երբ յունար. ξών, սանկը. ahām բառերու դիմացն հայերէն եւ կը գտնենք՝ որպէս կանոն մըն է այս, այսինքն հայերէնի մէջ ծայնը բաղաձայնը առջեւ կ'ըլլայ ու Հմմտ. քծնէ եւ քիծն. կը գտնենք «գերեցեց» (= *գերեցեց) «էրեցեց» ձեւի գոյնք: Այսպէս եւ յառաջ եկած է բաղաձայնէ յառաջ գտնուող *եծն ձեւէ: Եթէ *eg, h ձեւէ մ'ենթագրենք՝ *եւ ծայնը կը ծնաներ, որ կրնայ ըլլալ. Հմմտ. քիծ. քիւ, սանկը. māhyam եւ լատ. mihi (*meg, bi.)»

Ասիկա զատ եօթը հայերէն բառերու ստուգաբանութիւնը կը գնէ հեղինակն իւր գրութեան մէջ, որ եւ. «1. Ընդ եւ ըստ հնագոյն *քիւք եւ *առաք ձեւերէ կրնան յառաջ գալ իբրեւ նախակից ձեւեր (formes proclitiques). Հմմտ. «ի վերստ» յոյ. «յերիստ» եւն. որ կը ցուցնեն *առաք հնագոյն ձեւն եւ անոր նախնական նշանակութիւնը իբր. «սկսեալ, անդառնի իր», իսկ *քիւք եւ *առաք դիւրաւ կրնան հնդեւրոպական *entos (յուն. έντός) եւ *ut-tos (*ud-մասնիւթ-tos) ձեւերէն հանուիլ: 2. Ամ մասնիկը մեթափոխութիւն կը նշանակէ: Կրնայ կարծուիլ որ ուսելի հնագոյն նշանակութիւնն էր «առջեւը», ինչպէս սաւը բառը: Այն սանն պէտք է յունարէն քոծ եւն բառերու ընտանեաց մերձեցնել. — առ — անշուշտ է կը ներկայացնէ. իսկ սկզբն p եւ ոչ հնդեւրոպացիք է:

1 Mémoires de la Société de linguistique de Paris. Tome VII, Fascicule II. Paris, 1890 pp. 161—167: Notes de Phonétique par A. Meillet.

Յ. Մեք. Հմմտ. յունար. μέγρι. 4. 8. Հմմտ. սանկը. achā. Սկզբն ծայնաւորն ինկած է, ինչպէս նաեւ է լ, որ նախակից (proclitique) ձեւ է ոչ ժխտականին. ք կը համեմատի սանկը. — ch-, ինչպէս այն Հմմտ. սանկը. ichā. (Sku de Lagarde, Arm. Stud. n° 2257.) 5. Պուկկէ (Beitr. zur etym. Erläut. der Arm. Spr. p. 23 եւ 24) կը յիշատակէ «ի վերջ բառին ստուգաբանութիւնը, զոր կ'առաջարկէ Հիւլսման (սանկը. vartsman, լիթ. wirszūs եւն.): Ըստ Պուկկէի հնդեւրոպական —rs — կ'ըլլայ ի հոյ — — բայց այս օրինաց համար ի վկայութիւն բերուած երկու խառնիք եւ մոտեմտ բառերու մէջ — է ք գրի տեղ յայրոգ. անգականին պատճառաւ: Թէ քիւք է հայերէնն այս բառը լիթ. wirszūs եւն բառերու հետ համեմատելը՝ հաւանական կ'ընէ փր (ի վերջ քան) մասնիկը. գիտենք որ հնդեւրոպական սկզբնատառա W հայերէն ք կ'ըլլայ, իսկ երկու ծայնաւորաց մէջ եզածա W կ'ըլլայ է. 6. Երստ. Հմմտ. յունար. γύρος. 7. Երեւի. Հմմտ. յունար. πρέπειν (երեւի ըլլալ նմանել)»

Այս հատման մնացեալ մասերը հայերէնի հետ կապ չունին. այլ յունարէն եւ լատին լեզուաց համար քանի մը գիտողութիւնք են:

Հ. Յ. Տ.

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՀՈՅԵՐԵՐ ԶԵՐԳԻՐԵՐ ՎԵՆԵՇԵՐ ԿՈՏՈՅԵՐԿԱՆ ԳՐԵՆԸ

(Հրաւանիւն)

6.

[Cod. Arm. 6.]

ԻՌՂԳ = 1684 (*)

ԹՈՒՂԻԹ 132: — ՄԾԾԻԹԻԹԻՆ 14.5X10.5 cm. — ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասին 8,5X6 cm. — ՏՈՂԳ 19: — ՆԻԹԹ. մագաղաթ ողորկ եւ մաքուր: — ԿԱՅՄ. Կաշեկազմ, ոսկեզարդերով, մշտնոր խաւ, եւ թիկունքը ոսկեզր զորոշմամ N. 574: — ՀԱՄԳԱՄԱՆԵ. ընդհանրապէս լատ, բայց տեղ տեղ քաւական միասնաւ: — ԳԻՐ. ընդորգի մաքուր, տեղ տեղ շատ մանր եւ գեղեցիկ: — ԼՈՒՍԱՆԻՍՏԱՆԻՐԻՔ շատ քաղմամբիւ եւ գեղեցիկ ոսկով եւ այլ կենդանի գոյներով: ՆՈՐԱՆԵ Կան երկու, ԿՈՒՍՆՈՐԱՆԵ Կան չորս: ՆԿԱՐԵ Թուով երկու, մծծ, ամենի ալ գեղեցիկ, գոյք այլոյալ, կայ եւ ոսկի: ՄԶՋՐԱՍՏԱՆԻՐԻՔ կարմիրու են: — ԺԱՄԱՆԱՆ. ԻՌՂԳ (= 1684) (*): — ԳՈՒԶ. կ'երեւայ Մովսէս վարդապետ: — ՏԾՂԻ. էլիմածին: — ՏԸՐ. Գատուծ էլիմածին (Նուրէր գրչիւ): — ԵՐԵՎԱՆԱՎՈՐԻԹԻՒՆԻՐԻՔ. Թղ. 44, 23a, 131a, 132a, 132b. — ՏԵՂՎՈՒԹԻՒՆԻՐԻՔ: Առաջին (դատարկ) թղթին եւնել գրուած է. Rituale est: Ceremoniale Episcoporum Armeniorum, Armenice scriptum, quod Ser. Archiduc Austriae Carolus Leopoldus Magni ac Magdalena Ducissa Neoburgie filio in vigilia SS. trium Regum praesentavit Narcissius Elacheid Capellanus Caesaris Armenus 1697. (Մաշտոց, Ժողովրդի նախնականաց Հայոց, գրեալ ի նայ քաղաւ, զոր Օգոստ. Արեղիքի ալ Աստուծոյ Կարողութիւնն ողորկ Լեւոնդարն Մծծ ի զըսուէի տիկնոջն Մովսէսանայն Նոգուրդացոյ յառաջ նուր աւուր ի նախատեսանի) տանի Երեց Մոգոյն: